

CASTELLONENCS IL·LUSTRES

EL BOTÀNIC JOSEP XIMÉNEZ PESET (1713-1803). BREU RESSENYA BIOGRÀFICA

Per Rafael Monferrer Guardiola

Si revisem la bibliografia del botànic A. J. Cavanilles (1745 - 1804), possiblement l'obra que per les seues característiques literàries i contingut ofereix una major riquesa de testimonis és la titulada *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia* (1795-1797) «gloriosa, útil y bella», i, si més no, fonamental per al coneixement del segle XVIII valencià. Malgrat no ser la més important de l'autor, esdevé una formidable font de dades tan diverses com la botànica i l'agricultura, les ciències de la terra, l'economia i la demografia inclosa l'arqueologia, oferides per a cadascun dels pobles que integren l'antic Regne de València, així com motivar nombrosíssims estudis i publicacions ulteriors que per motius d'espai s'ometen.

En el paràgraf d'aquesta obra que *el abate* dedica a Castelló, una de les referències que més impacten al lector és sens dubte la que fa referència a J. Ximénez, el boticari que «vive retirado en su patria cargado de años y pobreza, sin ser conocido ni menos recompensado». L'interrogant que suggereix aquestes línies, avui, encara és vigent, a la seua casa solar amb cent mil habitants més als dos cents anys després de la visita que hi feu el mossèn valencià i de l'òbit del botànic castellanenc.

Breu notícia biogràfica

Molt poquet sabem del botànic, tot un clar exponent dels desconeguts grans hòmens de ciència que en ser-ho, són ignorats, fins i tot, després de morts. D'una altra banda, tampoc disposem de documentació a l'abast, a hores d'ara, per a un estudi biogràfic més complet i poder reconstruir millor el seu itinerari acadèmic.

«A huit de Agost mil setcents tretse Bategí yo Mn. Joan Vilarroig Pr. Vicari a Joseph, Salvador, Benito, Thomas, Emanuel, Joachim, Antonio, Joan, Pere fill de Felip Eyximenez y Josepha Maria Teresa Peset Conyuges Padrins Mn. Pere Blasco de Lisencia Oficialis. Nasque dia dia sis del corrent en la una y dos del dia».

Nascut a Castelló, en aquesta vila suposadament és on cursaria les primeres lletres en les aules de la llatinitat. Pels anys que ens ocupen, a la Facultat de Medicina de València persistia adscrita una càtedra d'*herbes* hereva de la creada al segle XVI amb gran interès per la florística i continuadora de la important tradició botànica valenciana iniciada per Arnau de Vilanova, enaltida pel morellà Pere Jaume Esteve i per uns altres representants ben dignes, formats a les seues aules, on hi acudien bona part dels estudiants de les nostres comarques i alguns dels autors ulteriorment esmentats. Pel que fa al nostre cas, consultat el corresponent Arxiu Universitari de València no hi trobem cap registre al segle XVIII sobre Ximénez com a estudiant d'aquesta matèria que llavors encara depenia i s'impartia a la citada facultat (a València aquests estudis com a tals han perdurat fins a època molt tardana). Encara tampoc hem pogut esbrinar a hores d'ara si ho féu a l'escola de Barcelona, la millor d'aleshores. No gensmenys és d'imatginar que es formara a València.

El 31 de juliol de 1735 es desposava a Castelló amb Teresa Bedós Peligrí, de Sant Mateu. En haver enviduat, el 18 d'abril de 1747, als trenta-quatre anys, es casava de bell nou, amb Antonia Pitarch Sanchis. Pel *Libre de Peita de 1785* sabem que vivia a una casa d'una *navada* al carrer del *Medio*, barri de Sant Joan Vila.

Aquest de A god mil ochocientos Diez y
 yo el M.^o Joan Vilanova J. Vicario
 Joseph Salvador, Benito Thomas
 Emanuel, Joaquin Antonio Joan Juan
 fill de Felip y Jimenez y Josepha
 Maria Teresa Peret Conyuga Padria
 M.^o Don Dolores de Sivercia Oficial
 Mayordomia y del Convent de la
 una y dos del dia.

Joseph
 Jimenez

Partida de bateig de Joseph Jimenez, any 1713. (Arxiu Parroquial de Santa Maria, Castelló).

Joseph Jimenez.

Exim. ^o Sele concidera por la utilidad de un Botica.....	202	2
Otroni: Bree una Casa de una Navada en la Calle del Medio, un ^o f. ^o de D. ^o Carlos Ribera y Felis Jimenez.....	450	225 100
Otroni: Otra Casa de una Navada en la Calle de S. ^o Juan, un ^o Casa propia y la de Felis Jimenez.....	200	102 8
		<u>522 100</u>

Relació de bens que tenia l'apotecari Jimenez, l'any 1785. (Arxiu Municipal de Castelló, "Llibre de la peita" de 1785).

En la Villa de Castellon de la Plana a veinte y uno de Mayo del año
 mil ochocientos y tres. Yo el abate firmado Sub Vic.^o de esta Iglesia Parro-
 quial de Sepulveda Ecclia en esta Iglesia con entera medio Pontifical
 a Josef Jimenez viudo de Josefa Maria Pirasc: recibio el Sacramen-
 to de la Extrema Uncion i hizo sacramento ante Felipe Melia Escava-
 ra el dia quatro de Mayo del año mil ochocientos noventa y
 siete y lo firmé

D.^o Marcelino Benas Sub Vic.^o

Josef
 Jimenez
 pro sus.

Llibre de difunts. Partida de defunció de Josep Jimenez, any 1803. (Arxiu Parroquial de Santa Maria, Castelló).

L'il·lustre botànic Cavanilles parla a les seues "Observaciones" sobre l'apotecari castellanenc Josep Ximénez. Fotografia del monument a Cavanilles al passeig de L'Albereda, a València (Foto Heredio).

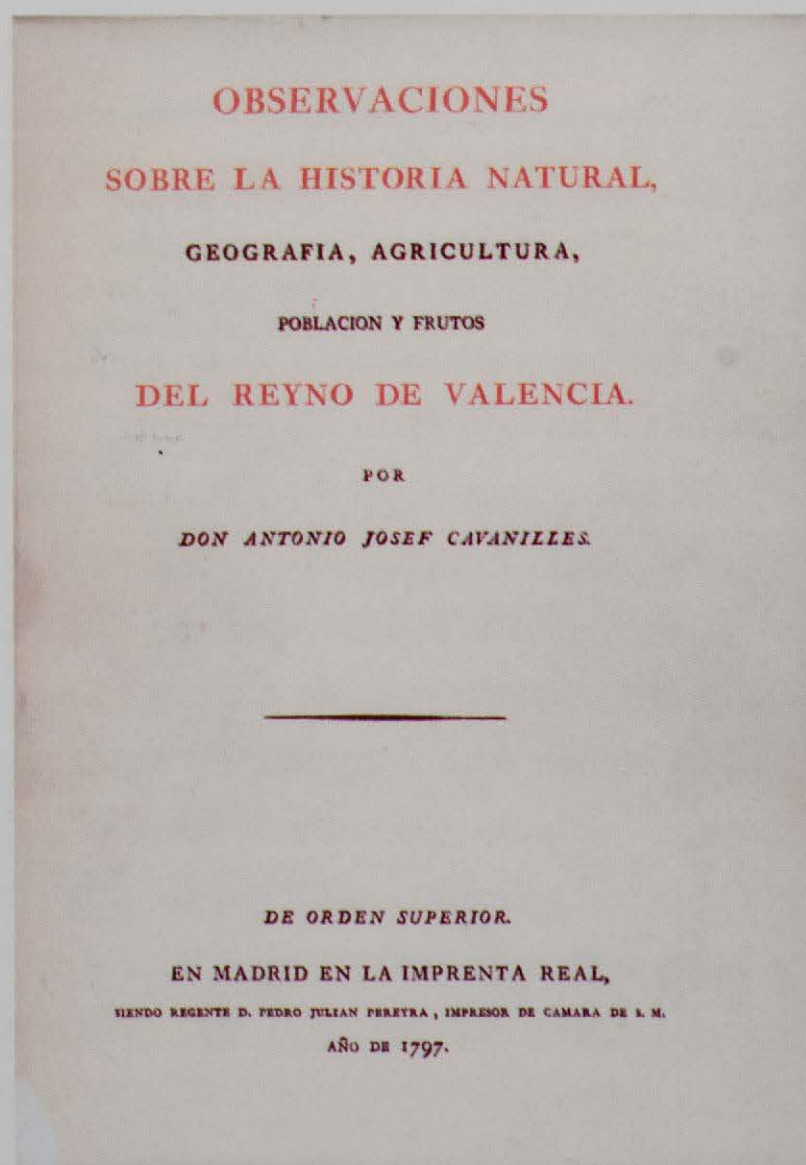
Finalitzats els estudis obrí la seua *potecaria* a Castelló, on transcorregué tota la seua vida esdevenint en el boticari més notable dels cinc que aleshores hi exercien. Els seus moments d'esbarjo i lliures de la confecció d'ungüents i pòtims, algunes de les quals molt celebrades al seu temps, els dedicà a herboritzar, col·leccionar i dibuixar aus i papallones del terme de Castelló, perquè totes les seues aficions estaven adreçades a la botànica, l'ornitologia i l'entomologia. Activitat que no deixà en tota la seua existència.

Això mateix es desprén de les anotacions de Cavanilles del seu pas per Castelló. Així en la *tercera expedició* del viatge (22 maig-13 juny de 1793), en què recorregué bona part de la província), els dies 26 al 30 de maig sojornà a Castelló perquè plovia molt i, entre altres tantes, «consultó de nuevo los herbarios y dibujos del boticario de Castelló».

«Hallé en Castelló lo que no encontré en España, ni tal vez fuera de ella, esto es, un hombre que sin libros, sin haber visto jardines, ni tratado con botánicos ha dibuxado las plantas, aves y mariposas de aquel término, distinguiéndose en el reyno vegetal, pues ha dibuxado y animado con colores naturales como 700

plantas, notando en donde se crían, quando florecen, y el uso que tienen en la medicina. Verdad es que las plantas son conocidas, y que a todas falta el sistema de fructificación; pero en medio de estos defectos si Linneo hubiera visto los cuatro tomos que forman, sin duda hubiera dado al autor los elogios correspondientes. Es éste boticario de dicha villa llamado Joseph Ximénez, hombre ya sexagenario: empleó diez y seis años en recorrer la marina, los montes, campos y barrancos para formar su flora; y aunque empiezan a faltarle las fuerzas, pero no el amor a las plantas: vive retirado en su patria cargado de años y pobreza, sin ser conocido ni menos recompensado».

Aquesta transcripció suggeridora d'alguns proverbis sapiencials que de bon segur serien els animadors de les ventures i desventures amb què el botànic finalitzà l'obra als seus setanta-sis anys. L'apotecari J. Ximénez, que havia fet testament amb Felipe Meliá y Traver, *notario y escribano de Castellón* el 4 de maig de 1797, morí en aquest Castelló als noranta anys, vidu de Josefa Maria Pitarch, el 31 de març de 1803 essent soterrat con «Abito del Padre San Francisco» a la sepultura dels Pitarch de l'església

Portada del llibre de Cavanilles, on recull informació sobre Josep Ximénez.

de Santa Maria «en la que tenemos derecho... con entierro medio Pontifical» després d'haver passat una vida obscura, humil i de simplesa, de fet i devoció, però intensa en encanteris i moments immensament sublimes per a ell amb el seu herbari, aus i papallones de la seua estimada terra bressolera. Deixà quatre fills, una filla del seu primer matrimoni (Sicília, la mare de la seua estimada neta Tomasa Maymó), i uns altres tres fills (Thadeo, Christóbal i Maria Carmela) haguts de la segona esposa.

L'obra

Parlar del botànic Ximénez es fer referència obligada a la plèiade d'uns altres tants dotats d'una especial sensibilitat per la natura en general i específicament per la nostra, alguns dels quals com J. M. Barreda (L'Alforí, Penyagolosa) «de los mejores del reyno», V. Chillida (Cintorres), J. Salvador (Vilafranca, Ports i Maestrat), S. Roig i F. Ferrer (Benassal), B. Sales (La Serra, Benassal), E. Dávalos (Castelló, Santa Bàrbera), C. Pau (Sogorb, Serra Calderona, Serra d'Espadà), F. Beltrán (Serra d'Espadà), M. Calduch (Penyagolosa, La Plana), R. Cid (Benicarló), J. M. Mulet (Castelló), doctors o llicenciats en farmàcia a més d'uns altres modestos aficionats anònims –sense esmentar, per motius obvis, els nombrosos investigadors posteriors a la tasca iniciada per S. Rivas Goday–, els quals encara que plens de bona voluntat no podien ostentar un altre mèrit que la seua afeció a aquesta gaia ciència i que

calladament i aïlladament tan de llustre han donat a la botànica de la terra, recurrent les dreces i caletxes dels nostres camps, barrancs i muntanyes, sempre amb l'esforç per a conèixer quelcom que nosaltres hem menyspreat per ignorància i como-ditat, i, de vegades, maltractat: la nostra natura.

Així tot i incidint en la faceta d'aquests autors intrahistòrics, en el primer número de 1873 de *La Unión Médica*, de periodicitat quinzenal, a l'article *Bibliografía* es fa una recensió de l'herbari de Ximénez precedida per unes línies, prosaiques i suggerents:

«Cuantiosos en número y crecidos en valor son los tesoros que las bibliotecas públicas de España encierran en sus salones, cuyos estantes ocupan miles de volúmenes legados a su patria y al mundo, por los varones esclarecidos que en diferentes épocas florecieron en nuestro suelo: pero no son menos ni más merecedores de olvido las obras, que por ignorancia o negligencia de aquellos a quienes el acaso o la fortuna hizo poseedores de tales, testimonios de nuestra cultura e ilustración, yacen arrinconados en desconocidas bibliotecas de particulares».

L'obra de Ximénez, elaborada sense recursos materials, fou molt elogiada malgrat tindre «los defectos» com la «falta el sistema de fructificación», esdevenia una botànica eminentment pragmàtica ja que a més del nomen, primava el fi taxonòmic i la seua utilitat terapèutica perquè totes les seues «miras» estaven dirigides a la terapèutica. Al dir de

Text de les "Observaciones..." on Cavanilles fa l'elogi del castellonenc Ximénez Peset.

10. Hallé en Castelló lo que no se encontrará en España, ni tal vez fuera de ella, esto es, un hombre que sin libros, sin haber visto jardines, ni tratado con botánicos ha dibuxado las plantas, aves y mariposas de aquel término, distinguiéndose en el reyno vegetal, pues ha dibuxado y animado con colores naturales como 700 plantas, notando en donde se crian, quando florecen, y el uso que tienen en la medicina. Verdad es que son plantas conocidas, y que á todas falta el sistema de la fructificación; pero en medio de estos defectos si Linneo hubiera visto los quatro tomos que forman, sin duda hubiera dado al autor los elogios correspondientes. Es este el boticario de dicha villa llamado Joseph Ximenez, hombre ya sexâgenario: empleó diez y seis años en recorrer la marina, los montes, campos y barrancos para formar su flora; y aunque empiezan á faltarle las fuerzas, pero no el amor á las plantas: vive retirado en su patria cargado de años y pobreza, sin ser conocido ni ménos recompensado.

El 3 de març de 1883 l'ajuntament de la ciutat prengué l'acord de donar-li el nom de Ximénez a l'espai de la canaleta, junt al que després seria el Teatre Principal. Foto Heredio.

Sánchez Gozalbo, tenia un valor immens en tractar-se «el único trabajo que sepamos, que hay sobre la flora de Castellón».

Estat legal

La *Flora de Castellón de la Plana*, com s'intitolava, era una obra manuscrita i closa el 1789. Reunia un total de 700 dibuixos de plantes en quatre volums enquadernats en pasta de 200 pàgines cadascun, amb una capriciosa portada que diferent en cadascun tan pel que fa al seu dibuix com al seu text. Així només podem referir-hi el text del corresponent al volum quart: LIB. IV / *Historia Plantarum tum exorticarum tum nostratium in IV libros digesta, quarum imaginem adumbratis primun coloribus deprinxit: deinde selectissimis notis adiustar comentarii Historia illustravit. Postrero verborum Indice in facie operis apposito locupletavit, a Iosepho Ximenez, Pharmaco-botanicus Valentinus: qui natus est Castellone Planitici postridie No-nes Sextilis anno a Virginis parto MDCCXIII. / Hoc opus absolutum, fuit pridie kalendarum dennubis Anno. / MDCCLXXXIX.*

Aquesta obra, que l'autor guardava «como oro en paño», descoberta i citada per Cavanilles i se'n feu ressó *La Unión Médica* (1873), l'articulista de la qual comenta consultat i que estava en poder dels descendents de Ximénez d'aquella època, i perfectament conservada. Avui no sé sap si encara es conserva o quin és el seu «paradero» actual. D'altra

banda, segons el controvertit Miguel Colmeiro al llibre *La botánica y los botánicos de la península hispano-lusitana. Estudios bibliográficos y biográficos* (1858), «constituye una obra que puede servir de modelo en su género».

L'eminent científic, llicenciat en filosofia i farmàcia, investigador, viatger i publicista Fernando Bou, pressumiblement el recensionista esmentat, confrontà l'obra de Ximénez per al seu *Estudio sobre el naranjo, limonero, cidro y otros árboles de la familia de las auranciáceas que se cultivan en la provincia de Castellón* (1879). El desconegut alcorí només comenta el referent de la família de les auranciàcies: «una variedad de naranjo agrio, tres de dulce, dos de limonero y una de cidro. El sabio Jiménez nos da a conocer las propiedades del fruto de estos árboles, indicando el modo de usar sus diferentes partes y nada nos dice de su importancia comercial e industrial».

Uns altres estudiosos que citen al botànic de Castelló són Sánchez Gozalbo (1923), el primer que esbosa la seua autèntica biografia, de la qual Manuel Calduch prendrà les dades que posteriorment utilitzarà Rafael Roldán en el seu *Diccionario biográfico* (1976). J. M. Mulet Ortiz, en la seua tesi doctoral (1971), també cita al nostre autor. El borrianenc Pedro Vernia (1995), especialista en temes historiogràfics de la farmàcia valenciana, es limita transcriure la referència de Roldán. R. M. Masalles i col·laboradors al capítol *Plantas superiores. Generalitats de la Història Natural dels Països*

Catalans (1988) només citen de passada el nom del nostre autor.

D'una altra banda, curiosa i paradoxalment és que la immensa majoria dels nombrosos estudis de botànica –alguns dels quals tesis de llicenciatura i doctorat– que han aparegut en aquests darrers anys signats per autors de la terra, ni sisquera mencionen Ximénez en les notes històriques introductòries llevat de puntuals excepcions com és el cas J. Tirado Jiménez a la *Flora vascular de la comarca de la Plana Alta* (1998).

Memòria

Cavanilles, el primer que descobrí Ximénez donant-li «estat legal», li dedicà el gènere *Verbesina encelioides* Cav. (*Ximenesia*) Benth & Hooker fil. ex A. Gray in Brewer, S. Watson & A. Gray. És un gènere fundat per Linneo el qual compren plantes *compositae* (compostes) de la família de les verbesines, la qual inclou unes setanta espècies naturalitzades de l'Amèrica càlida (nord-central) i una de l'Àfrica tropical. Es reparteixen a banda de la secció *Ximenesia*, *Verbesinamia*, *Pterophyton*, *Hamsolinum*, *Saulinetia* i *Platypteris* (*compositae* and *rubiaceae*).

La ciutat de Castelló el 3 de març de 1883 proposà donar «el nombre de Ximénez (D. José) al espacio

situado al sur de la plaza de la Paz y en la confluencia de la calle de la Fábrica de Azulejos y el camino de la huerta, conocido dicho espacio por la Canaleta, y que se la considere como plazuela» vora el Raval de Sant Francesc després conegut com barri del Teatre i de les Escoles, al districte 3er, l'actual 12002.

També, llaor al seu poble i al nom del castellanenc egregi ho fa la fina sensibilitat de l'escriptor costumista el seu paisà, l'entranyable *Toni de Cuc*, qui honora la seua pàtria s'honora a si mateix, el qual no dubta en dedicar-li un suggerent *paseo*: *Ediciones i reediciones* en el preciós recull *A colps d'espardenya* (1992), un llibre a rellegir-lo.

Aquestes ventures i desventures ordiren el transcurs de la vida del «levantino, poco estudiado», del qual Cavanilles a banda de deixar-nos aquesta *observació* engrandí el nostre autor, dedicant-li amb el seu nom el gènere *Ximenesia* i, així, poder figurar, per dret propi, a la *Flora Europea* on hi resten amb glòria i goig el nom dels grans de la botànica universal.

Si la memòria col·lectiva desconeix l'il·lustre *pharmaco-botànicus* almenys recordar-lo tot just en el 200è aniversari de la seua mort. És digne d'un record i d'una reivindicació. S'ho mereix com a ciutadà i com a home de ciència al parer d'un admirador seu de la terra amb rogalls d'essència masovera.

Ximenesia